

פרק חמישי

נוסח פירוש רש"י בספרי הראשונים

הראשונים שבאו לאחר רש"י ציטטו לעתים קרובות בחיבוריהם קטעים מפירושו. מקצתם ציטטו במדויק, לפי נוסח הפירוש שהיה לפנייהם, ומקצתם השתמשו בפרפרזה. יש שבצטטם הזכירו את רש"י בשמו או בכינויו ויש שלא ציינו מקורם. הציטוטים שברור שהם לשונו המדויקת של רש"י חשובים מכמה היבטים: אפשר לדעת על פיהם איזה נוסח של הפירוש עמד לפנייהם; אפשר ללמוד מהם על עתיקותו ומקום כתיבתו של עד נוסח שבידינו; ניתן להסתמך עליהם לקביעת נוסח נכון במקרה של חילוקי מסורות, ולבסוף: יש מקומות שבהם נוסח רש"י לא נשתמר כלל בעדי הנוסח של הפירוש, ורק מקטעים אלה ייוודע פירוש רש"י במקומות אלה.

ערכנו בדיקה בדבר הזיקה בין נוסח פירוש רש"י למסכת ראש השנה בציטוטי ראשונים לבין נוסח הפירוש בעדים השלמים שבידינו. יש ראשונים שציטטו את דברי רש"י מעט או במקומות שאין מחלוקת בין העדים, ואי אפשר ללמוד מהציטוטים על מידת זיקתם לעדי הנוסח שלנו.¹⁵³ אך יש ראשונים שהציטוטים שלהם מדברי רש"י מלמדים על זיקתם לעדי הנוסח. הבדיקה כללה מבחר ראשונים, קרובים לרש"י ורחוקים ממנו בזמן ובמקום, בעיקר אלה המרכיבים לצטטו. להלן נציג את תוצאות הבדיקה לגבי אותם ראשונים שיש אפשרות ללמוד מהציטוטים שלהם על נוסח הפירוש שהיה להם, ואת שאפשר להסיק מתוצאות אלה על נוסח פירוש רש"י בימי הראשונים.

מחזור ויטרי: מחזור ויטרי נערך על ידי ר' שמחה מויטרי שבצרפת (המחצית השנייה

153 כך למשל ראב"ה בפסקיו, רמב"ן בחידושו ובדרשתו לראש השנה ור"מ המאירי בבית הבחירה ובחבור התשובה ציטטו מעט את פירוש רש"י לראש השנה, ואי אפשר לקבוע לאיזה עד נוסח היו קרובים. בספר הגדות התלמוד הועתקו הפירושים עם מילת הפתיחה 'פירוש' ברובם מרש"י, ובראש השנה הציטוטים הם בעיקר במקומות שאין הבדלי נוסח בין העדים. רש"י המצוטט בר"ן על הרי"ף ובחידושי הר"ן אינו בעל זיקה מיוחדת לאחד העדים. וראה להלן, הערה 159.

של המאה הי"א-תחילת המאה הי"ב), תלמיד רש"י.¹⁵⁴ בהלכות ראש השנה שבחיבור זה מצויים קטעים מפירוש רש"י לפרקים ג-ד במסכת ראש השנה ללא אזכור שמו, עם מילת הפתיחה 'פירוש' או בלעדיה. נוסח רש"י בקטעים אלה קרוב בדרך כלל לנוסח מקור ג, אך לעתים קרוב הוא למקורות אחרים.¹⁵⁵

ר' יהונתן מלוניל: ר' יהונתן (=ר"י) מלוניל שבפרובנס (1135[?]-אחרי 1210) ציטט את רש"י בפירושו למשנה ולרי"ף כמעט בכל דיבור. לא ניתן להצביע על עד מסוים אליו קרוב נוסח רש"י שהיה לפני ר"י מלוניל, אך ניתן לקבוע שהנוסח שהיה לפניו קרוב למקורות אבג מעט יותר מאשר למקור מ.¹⁵⁶

תוספות: התוספות שלפנינו על ראש השנה נתחברו על ידי ר' שמשון (=ר"ש) משנץ שבצרפת (1150 בערך-1214).¹⁵⁷ פירוש רש"י למסכת זו מצוטט בתוספות למעלה מארבעים פעם, לרוב בכינוי 'קונטרס'. נוסח פירוש רש"י בתוספות קרוב למקור ג.¹⁵⁸

פסקי הרי"ד: ר' ישעיה די טרני (בערך: 1170-1240) היה גדול חכמי איטליה בימיו. בחיבורו פסקי הרי"ד משוקעים הרבה מדברי רש"י. עיון בנוסח פירוש רש"י המובא בחיבור זה מלמד קצת על זיקתו לנוסח המצוי במקורות אב.¹⁵⁹

אור זרוע: ר' יצחק בר' משה מווינה (בערך: 1180-1250) נדד במקומות שונים בצרפת ואשכנז. בספרו ההלכתי אור זרוע ציטט בהלכות ראש השנה הרבה מפירוש רש"י

154 סידור רש"י הוא מחזור ויטרי ללא סדרי התפילה. ראה תא-שמע, אשכנז, עמ' 64; מחזור ויטרי, מבוא, עמ' 28.

155 על קרבתו למקור ג ראה דברינו במקומות אלה: כו ע"ב ד"ה 'דאיכא' וד"ה 'העברתו' וד"ה 'רוחב', לב ע"ב ד"ה 'של זמן', לג ע"ב ד"ה 'דפסוקי'. ובדף כו ע"ב ברש"י ד"ה 'אותן' הנוסח במקור ג שונה קצת משאר העדים וזהו למחזור ויטרי (עמ' תרפג): 'שומעין קול שופר (במחזור ויטרי: השופר) לעולם'. על קרבת מחזור ויטרי למקור ב ראה דברינו בדף כו ע"ב ד"ה 'יבש'. וראה דברינו שם בד"ה 'נקב'.

156 ראה דברינו במקומות אלה: טז ע"ב ד"ה 'ובטוח', כב ע"א ד"ה 'עצים' וד"ה 'חמס' וד"ה 'ממון', כב ע"ב ד"ה 'בזמן' וד"ה 'פרקש' וד"ה 'לינייל', כה ע"א ד"ה 'שהנשיא', כו ע"ב ד"ה 'דתקיעה', כז ע"ב ד"ה 'דאיכא', כט ע"ב ד"ה 'בעודה'. עוד על נוסח רש"י של ר"י מלוניל ראה ארנד, מגילה, עמ' 51.

157 ראה אורבך, תוספות, עמ' 613-614; יהלום, תוספות, עמ' 42.

158 ראה דברינו במקומות אלה: ד ע"ב ד"ה 'אין', יג ע"ב ד"ה 'אשתמיטתיה', יד ע"א 'בפירוש' (ראשון). ועוד: בדף ב ע"א רש"י ד"ה 'פסולין' יש במקורות אבמ משפטים אחדים שאינם במקור ג ובתוספות ד"ה 'לשטרות'. ובדף יג ע"ב רש"י ד"ה 'מתוך' יש במקורות אבמ משפטים אחדים שאינם במקור ג ובתוספות ד"ה 'מתוך'. על המונח 'קונטרס' בתוספות ראה יהלום, תוספות, עמ' 60-61, 74-77.

159 ראה דברינו במקומות אלה: כב ע"ב ד"ה 'בזמן', כה ע"א ד"ה 'ולליל', כו ע"ב ד"ה 'אישתנבוק', לב ע"ב ד"ה 'של זמן', לד ע"ב ד"ה 'נחירנא'. על נוסח רש"י בפסקי הרי"ד ראה גם ארנד, מגילה, עמ' 52. בספר תוספות רי"ד למסכת ראש השנה יש מעט ציטוטים מפירוש רש"י ולא ניתן ללמוד מהם על זיקה לנוסח מסוים.

לפרקים ג-ד במסכת זו. הציטוט הוא לרוב ללא כל פתיחה, לעתים באה מילת הפתיחה 'פירוש'. רש"י בשמו נזכר רק פעמים בודדות. נוסח פירוש רש"י בחיבור זה קרוב לנוסחים במקורות אבג.¹⁶⁰

רשב"א: ר' שלמה בן אדרת, רשב"א (1235-1310), חי ופעל בברצלונה שבספרד. הוא ציטט את רש"י פעמים רבות לאורך חידושי למסכת ראש השנה, לעתים מדובר בפרפרזה. נוסח רש"י שעמד לפניו קרוב לנוסח מקור ג.¹⁶¹ במקומות אחדים ביאר בשם רש"י בלשון ארוכה מזו המצויה בעדי הנוסח שלנו, ומסתבר שלפחות בחלק מהמקומות אין מדובר בנוסח שונה שהיה לפניו אלא בהרחבה שיסודה בדברי תוספות.¹⁶²

ר' אברהם מן ההר: ר' אברהם (=ר"א) מן ההר (בערך: 1248-1315) חי במונפלייה ובקרפנטרץ שבפרובנס. פירושו למסכת ראש השנה שרדו רק מאמצע המסכת ואילך (דפים יט ע"ב-לד ע"ב). הוא שילב בהם הרבה מפירושי רש"י כלשונם או בפרפרזה, פעמים רבות בלא הזכרת שמו. נוסח פירוש רש"י שהיה לפניו קרוב לנוסח מקור ג.¹⁶³ הוא ציטט את דברי רש"י בשמו כעשרים וחמש פעמים, בלשון 'פירש רבנו שלמה' או 'וכתב רבינו שלמה'. יש מציטוטים אלה שאינם מצויים בעדי הנוסח שלפנינו. תופעה זו מוכרת בפירוש ר"א מן ההר.¹⁶⁴ אך כאן מדובר בתופעה רחבה: רוב הציטוטים שהביא בשם רש"י בחיבורו על ראש השנה אינם בעדי הנוסח של הפירוש שבידינו.¹⁶⁵ לו היה

160 על קרבתו למקורות אבג ראה דברינו במקומות הבאים: לד ע"ב ד"ה 'נחירנא', לה ע"א ד"ה 'וארוכות'. על קרבתו למקור א ראה דברינו במקומות אלה: כז ע"ב ד"ה 'נקב', לה ע"א ד"ה 'לפניך' וד"ה 'דאווש' סעיף א. על קרבתו למקורות בג ראה דברינו בדף כח ע"ב ד"ה 'מצוה' ובדף לד ע"ב ד"ה 'דתעניות'. על קרבתו למקור ג ראה דברינו במקומות אלה: כח ע"ב ד"ה 'בסוכה', לב ע"א ד"ה 'אחת', לב ע"ב ד"ה 'של זמן', לג ע"ב ד"ה 'דפסוקי'. על נוסח רש"י באור זרוע ראה גם ארנד, מגילה, עמ' 52-53.

161 ראה דברינו במקומות הבאים: יד ע"א ד"ה 'בפירוש', יט ע"ב ד"ה 'הא', כז ע"ב ד"ה 'רוחב'. ועוד: בדף ב ע"א רש"י ד"ה 'פסולין' נוסחו הוא כמו מקור ג. על נוסח רש"י אצל רשב"א ראה גם ארנד, מגילה, עמ' 53.

162 בדף כג ע"ב כתב רשב"א: 'לישנא דצער'א הוא: פרש"י ז"ל על שם שלא היו זזין משם קודם תקנת ר"ג והיו כאלו אסורין בזיקין'. רשב"א ציטט את רש"י בשינוי סדר המילים, אך המילים 'קודם תקנת ר"ג' אינן ברש"י והן מצויות בתוספות ד"ה 'או דילמא'. בדף כז ע"א כתב רשב"א: 'של יעל פשוט: פרש"י ז"ל יעל בוקאי שטאנין שהיא חיה'. המילים 'שהיא חיה' אינן ברש"י אך הן מצויות בתוספות ד"ה 'של יעל'. התוספות שלנו היו לפני רשב"א שכן הוא מצטטן לאורך כל המסכת. וראה רשב"א, יד ע"א, הערה 778.

163 ראה דברינו במקומות הבאים: כ ע"א ד"ה 'ידעין' וד"ה 'תלמוד', כא ע"א ד"ה 'ביום הכיפורים' וד"ה 'תעבד'.

164 ראה ארנד, מגילה, עמ' 54.

165 ומדובר בציטוטים לאורך כל הפירוש. ראה ר"א מן ההר במקומות אלה: כ ע"א ד"ה 'על פי הראיה', כד ע"א ד"ה 'אבל', כה ע"א ד"ה 'ושלח', כה ע"ב ד"ה 'וכיון', כז ע"א ד"ה 'מקצתן', כז ע"ב ד"ה 'בשל

מדובר במקרים מעטים ניתן היה לשער שלר"א מן ההר היה נוסח שלם יותר של רש"י שבו היו פירושים שלא נשתמרו בנוסחים שלפנינו. אך מדובר במקרים רבים, ולכן מסתבר יותר לומר לפחות לגבי חלק מהם, שלר"א מן ההר היו לצד פירוש רש"י פירושי חכמים אחרים והוא סבר בטעות שאף הם מפירוש רש"י.¹⁶⁶

ריטב"א: ר' יום טוב בר' אברהם אלאשבילי, ריטב"א (בערך: 1250-1330), היה מחכמי ספרד. בחיבורו על מסכת ראש השנה ציטט הרבה פעמים את רש"י בשמו. נוסח פירוש רש"י המובא בחיבורו קרוב לנוסח מקור ג.¹⁶⁷

ר' יהודה אלמדארי: ר' יהודה אלמדארי (=רי"א) היה מחכמי חלב שבסוריה בשליש השני של המאה הי"ג. פירושו לרי"ף נתחבר באמצע המאה הי"ג.¹⁶⁸ בפירושו לרי"ף למסכת ראש השנה שילב מדברי רש"י פעמים רבות, לרוב ללא שינוי וללא אזכור שמו ופעמים אחדות בשמו. מציטוטיו עולה קרבתו למקור ג, אך לעתים הוא קרוב לנוסח אחר.¹⁶⁹

רשב"ץ: ר' שמעון בר' צמח דוראן, רשב"ץ (1361-1444), חי בספרד ולאחר מכן באלג'יריה. בחידושו לראש השנה העתיק פעמים אחדות את פירוש רש"י. בפירושו בדף יז ע"א לדברי ר' אליעזר 'כובש שנאמר יכבוש עונותינו' העיד רשב"ץ שהיו לפניו כמה עדי נוסח של פירוש רש"י למסכת ראש השנה: 'מצאתי נוסחאות על פירוש'...

זכרים' וד"ה 'ושל', כז ע"ב ד"ה 'אם מעכב' וד"ה 'איש' (שייך לדף ל ע"א), לב ע"ב ד"ה 'אין' וד"ה 'אומרה', לג ע"א ד"ה 'רשות' וד"ה 'תניא', לג ע"ב ד"ה 'תנא'.

166 בחידושו למגילה הביא ר"א מן ההר ביאור בשם רש"י שאינו מצוי בפירוש רש"י ומצוי אצל ר"י קרקושה, חכם ספרדי שחי דור לפני ר"א מן ההר. ראה שיטה למסכת מגילה, עמ' ככו, הערה 33. ר"א מן ההר בראש השנה לג ע"א ד"ה 'תנא' ציטט בשם רש"י פירוש שאינו ברש"י שלפנינו, ומצוי בשם רש"י אצל עוד חכמים שחיו בפרובנס במאה הי"ג. ראה דברינו בדף לג ע"ב ד"ה 'מתעסקין'.

167 ראה דברינו במקומות אלה: ד ע"ב ד"ה 'אין', יג ע"ב ד"ה 'אשתמיטתיה', יד ע"א ד"ה 'בפירוש', טז ע"א ד"ה 'שדפון', יז ע"א ד"ה 'תלמיד' וד"ה 'כובש'. אך ראה דברינו בדף ו ע"ב ד"ה 'בבבל'.

168 פירוש ר"א לראש השנה נדפס על פי כתב יד לייפציג 5 עם השלמות ותיקונים על פי כתב יד מוסקבה 968. כשנביא מפירוש זה במקום שיש שינוי בין העדים נציין הדבר. על כתב יד לייפציג ראה פוקס, אלמדארי. על כתב יד מוסקבה ראה תא-שמע, מזרח, עמ' 59-63.

169 על קרבתו למקור ג ראה בדברינו במקומות אלה: י ע"א ד"ה 'שממהר', טז ע"א ד"ה 'שדפון', יז ע"א ד"ה 'תלמיד' וד"ה 'שאם'. על קרבתו למקור א ראה בדברינו בדף לה ע"א ד"ה 'לפניך'. על קרבתו למקור ב ראה בדברינו בדף כז ע"ב ד"ה 'יבש'. על קרבתו למקורות אב ראה בדברינו בדף לד ע"ב ד"ה 'מתפללין'. על קרבתו למקור מ ראה דברינו בדף יב ע"א ד"ה 'ולגדרים' ובדף טז ע"ב ד"ה 'ובטוח'. יש לציין שרש"י על הרי"ף לעדיו קרוב לנוסח רש"י המובא אצל ר"א, ראה דברינו במקומות אלה: י ע"א ד"ה 'שממהר', טז ע"ב ד"ה 'מוכיר' וד"ה 'מחצה', יז ע"א ד"ה 'לי' וד"ה 'טמון', כט ע"א ד"ה 'התכין'. על נוסח רש"י אצל ר"א ראה גם ארנד, מגילה, עמ' 54.

ומצאתי נוסחא אחרת מפירש"י וכו'. הציטוט שרשב"ץ מצא ב'נוסחאות' הוא כבמקור ג, והציטוט שמצא ב'נוסחא אחרת' הוא כבמקורות אבמ. לשון הרבים 'נוסחאות' לעומת 'נוסחא' מלמדת שהיו לו כמה עדים כנוסח מקור ג. אפשר שדבריו שם מכוונים רק למקום הנזכר לעיל, אך ייתכן שהיו לו כמה עדי נוסח של פירוש רש"י לכל מסכת ראש השנה. ציטוטיו המעטים מפירוש רש"י קרובים בנוסח לעתים למקור זה ולעתים למקור אחר.¹⁷⁰

ר' עובדיה מברטנורא: ר' עובדיה מברטנורא, רע"ב (בערך: 1450-1510), היה חכם איטלקי שעלה לארץ ישראל בשנת 1488. הוא שילב בפירושו למשנה הרבה מפירוש רש"י למשנה שבתלמוד, לעתים בלשון רש"י ולעתים בשינוי קל. היה לפניו כתב יד של פירוש רש"י ולא דפוס, שכן הוא נפטר לפני הדפסת מקור מ. נוסחו קרוב לנוסח שבמקורות אבג, ובין מקורות אלה פעמים שהוא קרוב לזה ופעמים לזה.¹⁷¹

סוף דבר

ציטוטים רבים מפירוש רש"י למסכת ראש השנה מצויים בחיבוריהם של ראשונים ממרכזי התורה למיניהם: אשכנז-צרפת, ספרד, פרובנס, איטליה וסוריה. השוואת הציטוטים לעדי הנוסח שבידינו מלמדת שלכמה ראשונים היה נוסח הפירוש קרוב לנוסח מקור ג.¹⁷² לעומת זאת אצל ראשונים אחרים נוסח הפירוש היה קרוב למקורות אבג או למקורות אב, או שלא הייתה לו זיקה מיוחדת לעד נוסח מסוים. זיקת הפירוש המובא בראשונים לנוסח מקור מ מועטה, ויש לבאר זאת גם על רקע פעולת המדפיסים של מקור מ.¹⁷³

מקצת ראשונים ציטטו במקומות בודדים פירושים מרש"י שאינם מצויים בשום עד

170 על נוסחיו ביחס לפירוש רש"י לדברי ר' אליעזר ראה דברינו בדף יז ע"א ד"ה 'כובש'. על ציטוטו את רש"י כבמקור מ ראה דברינו בדף ד ע"א ד"ה 'משיבין'. על ציטוט שלא כמקור מ ראה דברינו בדף יג ע"ב ד"ה 'פיישול', ובדף יז ע"א ד"ה 'המנהג' וד"ה 'כנגד'. וראה דברינו בדף יז ע"ב ד"ה 'בדין' ובדף לג ע"ב ד"ה 'קטן'.

171 על קרבתו למקורות אבג ראה דברינו במקומות אלה: כא ע"ב ד"ה 'יוצאין', כב ע"א ד"ה 'ממון', כב ע"ב ד"ה 'בזמן', כג ע"ב ד"ה 'ראות', כה ע"א ד"ה 'שהנשיא', כו ע"ב ד"ה 'בגזירה'. על קרבתו למקורות אב ראה דברינו בדף כה ע"א ד"ה 'ולליל' וד"ה 'ושבע'. על קרבתו למקור ג ראה דברינו במקומות אלה: כו ע"ב ד"ה 'דתקיעה', לא ע"ב ד"ה 'והרי', לב ע"ב ד"ה 'של זמן'. על נוסח רש"י בפירוש רע"ב ראה גם ארנד, מגילה, עמ' 56.

172 ראה גם דברינו לעיל, עמ' 41.

173 על פעולת המדפיסים ראה לעיל, עמ' 38.

נוסח שבידינו.¹⁷⁴ תופעה זו מצויה גם בפירוש רש"י במסכתות אחרות.¹⁷⁵ לעתים מדובר בייחוס מוטעה של המצטט, אך במקצת המקרים ייתכן שמדובר בציטוט שאכן יצא מתחת ידי רש"י. אפשר שמעתיק קדמון של פירוש רש"י השמיט בטעות פירוש מסוים, או שרש"י הוסיף פירוש בשלב מאוחר יותר ('מהדורה בתרא') לאחר שפירושו כבר הועתק על ידי מעתיקים. אך יש לציין כי בעדי הנוסח של הפירוש למסכת ראש השנה מצויים רק מקומות מעטים שבהם ניתן אולי ללמוד כי רש"י הגיה את פירושו למסכת זו והוסיף לו ביאורים חדשים בשלב מאוחר.¹⁷⁶

174 ראה, למשל, דברי הרוקח בדברינו בדף טז ע"א ד"ה 'היתה'. וראה דברינו לעיל ביחס לר"א מן ההר. ובתוספות בסנהדרין י ע"ב ד"ה 'שכבר' הביא ביאור בשם 'הקונטרס בפרק ב דראש השנה' למשפט 'שכבר קדשוהו שמים' (ראש השנה כד ע"א), והביאור אינו מצוי בעדי הנוסח של הפירוש לראש השנה.

175 ראה פוגל, רש"י, עמ' 173-183, 210; ארנד, מגילה, עמ' 53-55.

176 ראה לעיל, עמ' 18, 34, 60, 63. וראה דברינו בדף יז ע"א ד"ה 'כובש'. על הגהת רש"י את פירושו ראה מלחי, רש"י, עמ' קנד-קסד; ארנד, מגילה, עמ' 48-49.

פרק שישי

פירוש רש"י ונוסח התלמוד

טופס התלמוד שעמד לפני רש"י בעת שחיבר את פירושו למסכת ראש השנה לא נשתמר, אך מצויים בפירושו ציטוטים מהתלמוד והערות על נוסח התלמוד. מתוך עיון בציטוטים ובהערות האלה ניתן ללמוד מעט על נוסח התלמוד שעמד לפניו וכן על מידת ההשפעה של נוסח פירושו על עדי הנוסח של התלמוד. להלן נידרש לנושאים אלה, ונקדים לכך תיאור קצר על אודות היחסים בין עדי הנוסח של מסכת ראש השנה.

עדי הנוסח של מסכת ראש השנה

לתלמוד הבבלי של מסכת ראש השנה נשתמרו שישה עדי נוסח שלמים: מינכן 95, מינכן 140, ניו יורק 1608, לונדון (למעט שורות אחדות בסוף המסכת), אוקספורד ודפוס פיזרו. כן נשתמרו עדים חלקיים, להלן מקצתם: וטיקן 134 (כח ע"א עד סוף המסכת), ניו יורק 218 (ב ע"א-יח ע"א), ניו יורק 108 (טז ע"א-יח ע"א, כ ע"ב-כד ע"א, כח ע"א עד סוף המסכת), נירנברג 63, 66-67 (כה ע"ב, כח ע"ב, כט), דפוס פס (ב ע"א-ג ע"א, יא ע"א-יט ע"א, כז ע"א-כח ע"א), דפוס קושטא רס"ט לערך (ד ע"ב-יא ע"א, יח ע"א-יט ע"א, כט ע"א-לא ע"ב) וקטעי גניזה (=ג). ד' גולינקין פרסם מהדורת צילום של שישים ושמונה קטעי גניזה של מסכת ראש השנה, שהם שיריים של עשרים ושלושה כתבי יד של המסכת. עשרים מתוך העשרים ושלושה הם מארצות המזרח.¹⁷⁷ צירוף קטעי הגניזה המצולמים מכיל את רוב רובה של המסכת, ולהרבה קטעים מהמסכת נשתמרו כמה קטעי גניזה.¹⁷⁸

177 גולינקין, גניז. ראה שם, עמ' 3. הקטעים שאינם מהמזרח הם ג3, ג2, ג23. ראה שם, עמ' 58.

178 רק לדפים ב, יז, לא נשתמרה כמעט עדות בקטעי הגניזה.

א"ר ווייס חקר את עדי הנוסח של מסכת ראש השנה פרק שלישי (כה ע"ב-כט ע"ב), ובמחקר זה תיאר את רוב עדי הנוסח של המסכת ובחן את היחסים ביניהם.¹⁷⁹ הוא מייין את העדים לפי מרכזים גיאוגרפיים לשלוש קבוצות עיקריות: א. עדי נוסח מהמזרח: חמישה קטעים מגניזת קהיר¹⁸⁰ וכתב יד ניו יורק 108.¹⁸¹ יש גרסאות יחודיות המשותפות לקטעי הגניזה, ויש גרסאות ייחודיות לכתב יד ניו יורק 108. ב. עדי נוסח מספרד: כתבי היד מינכן 140, ניו יורק 1608, ודפוס פס וקושטא. קשה להצביע על גרסאות משותפות לעדים אלה, אך ככולם מצויה התופעה של שכלול המינוח והלשון. בכתב יד מינכן 140 יש כמה גרסאות מקוריות. בכתב יד ניו יורק 1608 יש לא מעט שיבושים, ויש זיקה בינו ובין קטעים ג1, ג11, ודפוס פס. יש קשר בין דפוס פס לבין קטע ג1 וכתב יד ניו יורק 1608. דפוס קושטא משמר נוסח מאזור ספרד ויש זיקה בינו לבין קטע ג11. ג. עדי נוסח מאשכנז: כתבי היד לונדון, אוקספורד, מינכן 95, נירנברג, וטיקן, ודפוס פיזרו וקרקוב. עדים אלה יש לחלק לשתי קבוצות: בקבוצה אחת מצויים כתבי היד לונדון ואוקספורד ('הקבוצה הים-תיכונית'), ובקבוצה שנייה מצויים שאר עדי הנוסח מאשכנז. יש קרבה בין כתבי היד לונדון ואוקספורד לשאר כתבי היד מאשכנז, אך כתבי היד לונדון ואוקספורד קרובים במיוחד זה לזה. לכתב יד מינכן 95 יש מצד אחד זיקה לכתבי היד לונדון ואוקספורד ומצד שני זיקה הדוקה לכתב יד וטיקן. כתב יד נירנברג הושפע מכתב יד לונדון. דפוס פיזרו נוטה לגרסאות עדי הנוסח הספרדיים.¹⁸² דפוס קרקוב הוא המשך למסורת נוסח הדפוסים, אך יש בו לעתים גרסה המתועדת בעד נוסח אשכנזי.¹⁸³ ככלל, עדי הנוסח מהמזרח נוטים פחות להוספות מאלה שמארצות אחרות; עדי הנוסח מספרד מוסיפים יותר, ובעדי הנוסח מאשכנז יש הוספות לרוב.¹⁸⁴

אין קבוצת עדי נוסח המשקפת תמיד את נוסח התלמוד המובא בספרי ההלכה של הגאונים, היינו ספר השאלות, הלכות פסוקות והלכות גדולות, ומכאן שבחיבורי הגאונים יש עיבוד מחדש של הטקסט. לשון הגאונים השפיעה מעט על קצת מעדי

179 לתיאור העדים ראה ווייס, נוסח, עמ' 10-60. לתיאור עדי הגניזה ראה גולניקין, גנזי, עמ' 8-58. על כתב יד בצאנו ראה פיראני, בצאנו, עמ' 142. על היחסים בין העדים ראה ווייס, נוסח, עמ' 65-178. ווייס בחן את קטעי הגניזה על פרק שלישי. מחקר נוסף על היחסים בין עדי הנוסח של בבלי ראש השנה מצוי אצל גולניקין, יום טוב. גולניקין דן רק בעדי הנוסח של דף לב. בענין זה ראה ווייס, נוסח, עמ' 67.

180 מספרי הקטעים האלה אצל גולניקין, גנזי, הם: ג1, ג5, ג11, ג16, ג17. 181 אף כתב יד ניו יורק 218, שלא נדון אצל ווייס, הוא מזרחי ויש קירבה בינו לבין העדים המזרחיים כדלהלן. זהו כתב יד תימני מראשית המאה ה'ז'. לתיאורו ראה קארה, תלמוד, עמ' 4-5.

182 על עדי הנוסח במזרח ראה ווייס, נוסח, עמ' 107-116. על העדים בספרד: שם, עמ' 117-128. על העדים באשכנז: שם, עמ' 129-178.

183 על דפוס קרקוב ראה רבינוביץ, מאמר, עמ' פ-פד; הנ"ל, דק"ס לראש השנה, מבוא, עמ' 2; ווייס, נוסח, עמ' 57-60, 178. וראה להלן, הערה 202.

184 ווייס, נוסח, תקציר, עמ' v-iii.

הנוסח, בעיקר על המזרחיים כגון כתב יד ניו יורק 108. אף ספרות דבי רש"י, כגון מחזור ויטרי (וסדור רש"י), הושפעה מגרסת הגאונים.¹⁸⁵ אלה עיקרי מסקנותיו של ווייס. כעת נעיין בבחינת נוסח התלמוד שהיה לפני רש"י מכמה היבטים.

עותקי התלמוד של רש"י

האם היה לעיני רש"י כתב יד אחד של מסכת ראש השנה בעת שכתב את פירושו או שהיו לו כמה כתבי יד? כדי להשיב על כך נעיין בכמה מקומות בפירושו. רש"י מפרש (כח ע"א):

התוקע לשיר: לשורר ולזמר כך שמעתי מפי מורי הזקן וביסודו של מורי רבי יצחק בן יהודה ראיתי התוקע לשד להבריא רוח רעה מעליו.

רש"י מביא כאן שני נוסחים לתלמוד, 'לשיר' ו'לשד'. אך אין ראייה מכאן שבעת כתיבת הפירוש היו לפניו שני עותקים של המסכת. זאת משום שאת הנוסח הראשון הביא כשמועה ממורו הזקן ולא כעדות ממה שראה לפניו, ואת הנוסח השני הביא כפי הנראה מפירוש ר' יצחק בן יהודה למסכת ולא מנוסח התלמוד שלו. אמנם ייתכן שר' יצחק בן יהודה כתב את פירושו בשולי טופס התלמוד שלו. במקום אחר כתב רש"י (כט ע"א):

הכי גרסינן כהנים ולוים מקדישין לעולם וגואלין לעולם: זו היא גרסת רבינו יצחק הלוי ושאר רבתי גורסין מוכרין לעולם וגואלין לעולם.

רש"י הכיר שתי גרסאות בסוגיה זו: של ר' יצחק הלוי ושל שאר רבותיו. אך לא ברור אם היו לפניו טופסי התלמוד של ר' יצחק הלוי ושל רבותיו או שציטט את הגרסאות מזיכרון. נראה כי ניתן להביא ראיה לכך שהיו לרש"י כמה עותקים של מסכת ראש השנה מפירושו הבא (לד ע"ב):

מתשעה בני אדם כאחד לא יצא דתרי קלי לא משתמעי כך פירושה לפי מה שכתוב בספרים ולא מילתא היא דהא אוקימנא תרי קלי מתרי גברי משתמעי והכי גרסינן לה בתוספתא מתשעה בני אדם כאחד יצא.

185 על נוסח התלמוד אצל הגאונים ראה ווייס, נוסח, עמ' 69-106. על נוסח התלמוד בספרות דבי רש"י ראה שם, עמ' 73 הערה 21, עמ' 94.